

NÂBÎ'NİN MİZAHÎ BİR MEKTUP ŞERHİ

Abdülkadir DAĞLAR*

Özet

Çeşitli vasıf ve statülere sahip pek çok şahsın nitelik ve nicelik olarak geniş bir yelpazede ürünler verdiği klasik Türk mizah geleneği için önemli kaynaklardan biri de mektuplardır. Silahdar İbrahim Paşa'nın mizahi bir niyetle Mahmud adlı şahsın dilinden Nâbî'ye gönderdiği mektuba Nâbî'nin mizahi bir dille cevaben yazmış olduğu şerh, Türk edebiyatında mektup şerhlerine ve şerh geleneğinde de "metin şerhi" dışında "duygu ve düşüncelerin şerhi"ne ciddi bir örnektir. Bu makalede şerh metinlerinin tavsif ve tasnifi bakımından Nâbî'nin bu mizahi mektup şerhinin şerh geleneği içindeki konumuna temas edilecek; bu mektup şerhini ortaya çıkaran zemin ve süreçle beraber metnin muhtevası, dili ve üslûbu üzerinde durulacaktır. Çalışmanın sonunda bu şerhin tenkitli metnine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nâbi, Mizah, Mektup, Şerh, Divan Edebiyatı

Abstract

Nâbî's a Humorous Letter Commentary

One of the important sources in the Turkish classical humorous tradition, which was numerous persons, who have various title and skills, gave some products in the large scales, is letters. A commentary, which is written by Nâbî in reply to Silahdâr İbrâhim Pasha's letter, was sent per procurationem a person, named Mahmud, is a important example not only text commentary but also for commentary of feeling and thinking in Turkish Literature. In this study, was given some informations about Nâbî's humorous commentary letter and its place in the text commentary tradition. And Also was given it's content, parlance and wording. At the end of the study was included in the annotated critical text.

Key Words: Nâbî, Humour, Letter, Commentary, Divan Literature.

* Öğr. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, adaglar@erciyes.edu.tr

*Münşe'ât-ı dehrde her lafz bir ma'nâyadur
Biz de bu inşâ-yı kevnüñ tâze bir maẓmûniyuz¹*

Agâh Sırrı Levend (1989: 40), Dîvân edebiyatında gülmece ve yerginin, latîfe (şaka) ile şetm ü kadh (sövme) arasındaki yelpazede hezl-mizah (alay ve gülmece), mutâyebe-mülâtafa (şakalaşma), hicv (yergi), ta'rîz (sataşma ve taşlama), tehzîl (alaya alma, gülünç hâle getirme), şathiyyât (deli saçması sözler), zemm (yerme ve kınama) gibi isimlerle ve bazı nüanslarla yer aldığını ileri sürmektedir. Levend'in "gülmece ve yergi" başlığı altında vermiş olduğu bu unsurları, mizahın şakalaşma ile sövme arasındaki geniş alanda çeşitli üslûp ve derecelerde birer tecellileri olarak değerlendirmek de mümkündür.² Mizahın günümüzde komedi, kara mizah, ironi, humor, satir gibi aralarında nüanslar bulunan Batılı kavramlarla da ifade edildiği, bunların kavram ve anlam olarak yukarıdaki yelpazede bir şekilde karşılık bulduğu söylenebilir.

Dîvân edebiyatında kıt'adan mesnevîye kadar tüm manzum şekillerde kendine yer bulabilen, daha çok letâyif, hezliyyât, hicviyyât gibi edebî türler vasıtasıyla varlığını sürdüren mizahî geleneğin canlı olarak yaşadığı ve yaşatıldığı alanlardan biri de mektuplardır. İki taraf arasında özel bir mahremiyet alanının metinleri olması, mektuplarda mizahın çok daha rahat bir şekilde neşv ü nemâ bulmasını sağlamıştır. Kişilere özel veya çeşitli şahıslara ait mektupların derlendiği münşe'ât mecmûalarında mizahî nitelikli pek çok mektuba rastlamak mümkündür.³

Bu makale, "...letâyif-i muhâzarâtı müstaḥzır târikü'l-külfet lezîzü's-şoḥbet şî'r ü inşâda yegâne..." (Şeyhî Mehmed Efendi; Özcan 1989: 472) ifadeleriyle tanıtılan Nâbî'nin, mizah dâiresinde, hezl (alay) ile şetm ü kadh (sövüp sayma) arasında bir üslûpla kaleme aldığı bir inşâ örneğini ele

¹ Bu beyit, Nâbî'nin 1710'da Halep'ten İstanbul'a döndüğü sıralarda, ikinci İstanbul döneminde, ki bu dönem Nâbî'nin öldüğü 1712'ye kadar iki yıllık bir dönemdir, Mirzâzâde Sâlim'in *Divan*'ının derkenarına hatıra kabilinden yazmış olduğu beş beyitlik gazelin dördüncü beytidir. (İnce, 2005: 631)

² Mizahî şakalaşma ile sövme arasındaki geniş yelpazenin tümü olarak kabul eden ve Anadolu Türk kültürü ile Dîvân şiirindeki zengin örneklerini değerlendiren bir çalışma için bkz. Tunca Kortantamer, *Temmuzda Kar Satmak*, (Hazırlayanlar: Fatih Ülken-Şerife Yalçınkaya), Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.

³ Bu mektuplar ve üzerlerinde yapılan incelemelere örnek olarak bkz. Tunca Kortantamer, "Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XI, İstanbul 1991, s. 215-228; Cumhuriyet Ünlü, "Nâbî'nin Bir Latifesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2008, s. 241-258.

almaktadır. Makaleye konu olan mektup şerhi, kendisiyle birlikte birkaç husûsun ele alınması ve tartışılmasının da zemini olacaktır. Bu çerçevede, eserlerinden hareketle Nâbî'nin mizahî yönüne değinildikten sonra mektup şerhleri yüzeysel bir şekilde ele alınacak, ardından bu mektup şerhinin üslûbu ve muhtevâsı ile birlikte arka plân, bağlam ve yazar ekseninde metin değerlendirmesi yapılacak, çalışmanın sonunda mektup şerhinin tenkitli metnine yer verilecektir.

1. Nâbî'de Mizah: “Nâbî'nin Mizah Anlayışı” adlı çalışmasında Mahmut Kaplan (2008b) Nâbî'nin mizahî yönünü ve mizah anlayışını onun Dîvân'ı, Hayriyye'si ve Münşe'ât'ından hareketle ele almıştır. Bu çalışmadan, birkaç örnek dışında, Nâbî'nin ferdi merkeze alan mizahtan çok toplumsal mizahı benimsediği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Nâbî, Hayriyye'de “*Der Beyân-ı Zârar-ı Hezl ü Müzâh*” başlığı altında bazı beyitler ile hezl ve mizahın dostluğa verdiği zararlardan bahsetmektedir:⁴

“Eyleme hezl ü müzâhı pîşe
Düşürür döstlaruñı teşvîşe

Dösti itme laîfeyle fidâ
Hâk-ı nân u nemeki itme hebâ

Aşdikâya sebeb-i nefret olur
‘Âkıbet vâsıta-i vahşet olur

...

Ğaraž-âlûde nikât-ı ser-tîz
İder aħbâbuñı lebrîz-i sitîz

...

Eyleme kimseyi zemm ü ğıybet
Aybdur ‘âkıl olana bu şıfat

Zevki yok ‘âlemi yok lezzeti yok
Günehi ğayri me‘âşîden çok

Döstlar olmaz olur senden emîn
Nâmuñ añılsa iderler nefrîn” (Kaplan, 2008a: 217-219)

Bu beyitlerde Nâbî hezl ve mizahın bilhassa “dostluk” kavramı üzerindeki olumsuz etkilerine vurgu yapmıştır. Buna göre hezl ve mizah her

⁴ Farklı kaynaklardan bu çalışmaya alınan örnek beyitlerin transkripsiyonu ve imlâsı hususunda, küçük çaplı birkaç değişiklik dışında ilgili kaynakların tercihleri korunmuştur.

şeyden önce dostların dostluğuna halel getirir. Nâbî'nin mizah ile ilgili Hayriyye'de açıkladığı diğer görüşlerinden onun *“mizahı hoş karşıladığı, ancak insanları inciten, kalb kırıcı hezl ve şakalara karşı olduğunu”* söylemenin mümkün olabileceğini ifade eden Kaplan'a göre, eserlerinden anlaşılabilirdiği kadarıyla Nâbî *“Hayriyye'de ileri sürdüğü görüşlere uygun olarak kimseyi zemmetmemiş, kimsenin kalbini incitmek için söz okuna baş vurmamıştır”* (2008b: 280), *“Nâbî'nin mizahı gülümseten, rahatsız etmeyen, gönül açıcı, düşündürücü bir mizahıdır”* (2008b: 288). Kaplan (2008b: 288) ayrıca, *“birkaç kıta ve bazı mektuplarındaki müstehcen ifadeler dışında Nâbî'nin nezih bir mizah üslubu olduğu”* tespitinde bulunmuştur.

Nâbî, yaşadığı dönemden günümüze kadar zihinlerde va'z u nasihatlar edici, tavsiyeler verici, âdâb-ı muâşeretin müşahhas timsâli, görmüş geçirmiş vakûr bir insan portresi çizmiştir. Bunda edebiyat tarihçilerinin onu şiirde “hikemî tarz”ın en önemli temsilcisi olarak zirveleştirmelerinin de yadsınamaz bir rolü bulunmaktadır. Bu *muhterem Nâbî* ile mizahî bazı şiir ve inşâ örneklerindeki *insafsız ve muzip Nâbî* modellerinin birbirine tekâbül edememesi çoğu zaman saha ilgililerini de zor durumda bırakmıştır. Helâl ve hoşgörü dâiresinin dışı olarak kabul edilen alanların müstehcen ifadelerle ihsas edilmesi, geleneğin pek çok şâiri gibi Nâbî'ye de yakıştırılmamıştır. Ağâh Sırrı Levend (1989: 40) bu meselede *“Hepsi de din adamı kılığını taşıyan ve ağır başlı olması gereken bu sarıklı cübbeli, bıyıklı sakallı, evli barklı, çoğu yüksek aşamalara ulaşmış kişilerin, bugün bir tulumbacının bile çekinmeden söyleyemeyeceği bu müstehcen sözleri, nasıl olup da kalemlerinin ucuna getirebildiklerine şaşmamak elde değildir.”* sözleriyle şaşkınlığını dile getirmiş, bu durumun sebeplerini o dönem toplum hayatının genel özellikleri ve kısırlığı, kadının toplumda yerinin olmaması, müstehcen ifadelerin bulunduğu metinleri okuyacak durumda okur yazar kadın profilinin eksikliği, erkeklerin zevklerinde ve eğlencelerinde başbaşa kalmış olmalarına bağlamış, erkeklerin yanlarında çekinebilecekleri kadın olmadığından rahatça kaba saba sohbet edip açık saçık sataşma ve şakalaşmalarda bulunabildiklerini ve bu minvalde yazılan şeyleri okuyabildiklerini belirtmiştir.

Dîvân şâirlerinin yergi amacıyla en çok istihzâ, istidrâk, ta'rîz ve kinâye sanatlarını kullandıklarını belirten Mine Mengi (2000: 83), birbirlerinden kesin çizgilerle ayıramayan bu sanatların “görünenle kastedilenin çelişmesine dayanan dolaylı anlatım tekniğinden yararlandıklarını” ifade etmektedir. Hâl böyle olmakla birlikte kimi metinlerde bazı yergilerin (şetm ü kadh) kelimelerin doğrudan ilk ma'nâlarının kastedildiği müstehcen ifadelerle yapıldığı görülmektedir. Nâbî'nin mektup şerhine bir hazırlık mahiyetinde, onun müstehcen ve galiz ifadeler içeren şiirlerine bir göz atmak, Nâbî'nin

aşağıda metni verilen mektup şerhindeki üslûbu hakkında yapılacak değerlendirmenin sıhhati açısından faydalı olabilir:

Nâbî'nin Haleb kadısı Abdülhalimzâde hakkında yazdığı

“Bu gûne dadı tuzı kalmadığı Şehbānuñ
Emîn-i memlehanuñ bî-nemekligindendür
Bu deñlü bār-ı girān olduğı bu memleketüñ
Hımār-zāde fakîrüñ eşekligindendür” (Bilkan, 1997: 1144)

kıt'asında, karakter ve davranışa yönelik olarak normal karşılanabilecek hiciv üslûbu; yaşlanması nedeniyle gözden düşen bir dilberin durumunu anlattığı

“Hıaç geldi fenā buldı sitem-kârlığı
Raħme bedel oldu 'āşık-āzârlığı
La'l-i lebi kırtlandı mānend-i kirās
Def' oldu gözinden eski bîmârlığı” (Bilkan, 1997: 1233)

rubâ'isinde, fiziksel duruma yönelik istihzâ ve hezl üslûbuna kaymış görünmektedir. Nâbî'nin, dönemi ile ilgili toplumsal tenkit içerikli “kaydında” redifli gazelinin

“Gerçi vardur bulunur cām ü sebū kaydında
Ekşeri nās velî kîr ü gelü kaydında” (Bilkan, 1997: 974)

şeklindeki matla' beytinde,

“Çekdi ol sîm-teni püşte raķîb-i me'bûn
Döndi 'ayniyle gümüş çullı ata ol ħar-ı dün” (Bilkan, 1997: 1242)

müfred matla'ında ve

“Şāħ-ı zeker añlamaz ne şayf u ne şitā
Dil-ħvāhı olan yirde bulur neşv ü nemā
İnzâlde kün-ı zartanāk-ı yāre
Āmîziş ider leħfet-i āb u hevā” (Bilkan, 1997: 1174)

rubâ'isinde şetm ü kadh üslûbu üzere, amiyane tabirle belden aşağı, müstehcen ifadeler kullandığı görülmektedir. Nâbî'nin, gazellerini tehzîl etmekle uğraşan Hevâyi ve onun arkadaşı Kıyâmî hakkında aynı üslûpta söylemiş olduğu

“N'ola şi'rde itseler ittihād
Hevâyi Kıyâmî çü şi'r ü şeker
Ara yirde var nisbet-i imtizāc
Hevâyi dübürdür Kıyâmî zeker” (Bilkan, 1997: 1146)

kıt'ası, doğrudan şahıs ismi vermesi açısından önem arz etmektedir.

Bu örnekler, Nâbî'nin Hayriyye'deki hezl ü mizahla ilgili nasihatları ile çelişmekte, yine aynı eserdeki "*Der Beyân-ı Şeref-i Hulûk-i Hasen*" başlığı altındaki

"Kimseye virme huşûnetle cevâb
Luḫ ile 'izzet ile eyle ḫitâb
Kimsenüñ 'aybını urma yüzine
Güşuñı bâb-ı kabûl it sözine
Eyleme kimseyi kaḫ'â techîl
İtme maḫlûḫ-ı ḫudâyı taḫcîl
Kimsenüñ ḫâline ta'n itme meded
Ki olur ḫâşılı endüh-ı ebed" (Kaplan, 2008a: 227)

beyitlerindeki tavsiyelerini de boşlukta bırakmaktadır. Nâbî'nin Hayriyye'yi 1701 yılında yani yaşlılığının başladığı dönemde kaleme aldığı (Kaplan, 2008a: 64) hesaba katılırsa, onun, belki de daha önce yazmış olduğu bu şiirlerden dolayı, sonradan pişmanlık duymuş olabileceği gibi iyimser bir ihtimal üzerinde durmak mümkündür. Ancak, aşağıdaki mektup şerhinin yazılışının Hayriyye'nin te'lif tarihinden daha sonra gerçekleşmesi bu ihtimali çürütüyor görünmektedir.

2. Mektup Şerhleri: Birçok türde manzum ve mensûr eserin muhtelif hacimlerde Arapça, Farsça ve Türkçe şerhlerinin yapıldığı klâsik Türk kültüründe sayıları az da olsa, genelde dinî ve tasavvufî nasihatâmîz mektupların şerhleri de görülmektedir. Yazma kitaplıklarında Abdurrahmân-ı Câmî'nin bir mektubunun Arapça şerhi,⁵ Tâhir bin Hüseyin'in nasihat mektubunun Türkçe şerhi,⁶ Muhammed Said Efendi'ye ait tasavvufî bir mektubun Türkçe şerhi⁷ gibi bazı mektup şerhlerinin varlığı bilinmektedir. Bunların yanında, Hacı İbrâhim Efendi, Şinâsî'nin Fransa'dan annesine yazdığı mektubu, Şerh-i Belâgat adlı eserinde, belâgat açısından ciddi ve ağır bir dille eleştirerek şerh etmiştir. (Dağlar, 2007: 360-361)

Bu yazılı mektup şerhi geleneğinin yanında, Nakşbendiyye'nin ileri gelenlerinden Ahmed Fârûk-ı Serhendî veya meşhur adıyla İmâm-ı Rabbânî'nin "Mektûbât"ı gibi bazı mutasavvıfların ve din adamlarının dostlarına, müridlerine veya talebelerine yazmış oldukları mektuplar geçmişten günümüze bazı tekke, dergâh ve mahfillerde şifâhî olarak okunup şerh edilegelmiştir.

⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2808/2.

⁶ Ankara Millî Kütüphanesi, Mf 1994 A 2264.

⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hayri-Abdullah Efendi, 55.

3. Nâbî'nin Mektup Şerhi ve Şerh Geleneğindeki Yeri: Mahmut Kaplan (2008b: 288), Nâbî'nin Mahmut adlı biri ile şakalaşmalarının yer aldığı birkaç mizahî mektuptan söz ederek, bu mektupların Münşe'ât-ı Nâbî nüshalarında yer almadığını, Millî Kütüphane'de bulunan bir mecmûa içinde bulunduğunu belirtmiştir. Yapılan araştırmada tespit edilebildiği kadarıyla Süleymaniye Kütüphanesi ile Ankara Millî Kütüphane'deki iki mecmûada Nâbî'ye ait bir cevabî mektup ile ona gönderilen mektubun şerhinin birer nüshası yer almaktadır. Bu mecmûaların dışında, Münşe'ât-ı Nâbî'nin Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshasında da bu mektup ve mektup şerhi yer almaktadır. Bu noktadan hareketle, Nâbî'ye ait bu inşâ örneğinin Münşe'ât'ının tüm nüshalarında değil de, muhtemelen sonradan yeniden tertib edilen bazı nüshalarında bulunduğu söylenebilir.

Bu üç nüshanın tenkidıyla kurduğumuz metne kaynaklık eden nüshalarda her üç müstensih de bu metinler hakkında birer ön açıklamada bulunmuşlardır. Bu açıklamalardan, meşrûh mektubu Silâhdâr Vezîr İbrâhîm Paşa, Mahmûd adlı hizmetçinin lisânından Habeşîzâde Abdürrahîm Bey (Rahîmî)'e yazdırmış olduğu anlaşılmaktadır.

Başlığında, bir şerh metni olduğu vurgulanan Nâbî'nin söz konusu mektup şerhi, şerh geleneğinin neresinde yer alır? Bu soruya verilebilecek cevaplar birkaç noktada toplanabilir:

Klâsik metin şerhleri genel olarak beyit/mısra veya cümle birimini ele alıp kelime ve terkiplerinin anlamını gramatikal özelliklerini de dikkate alarak verdikten sonra bu maddî zeminde çeşitli açıklama ve yorumlamalarda bulunma esasına göre şekillenmiştir. Bu mektup şerhi ise bir metin şerhi değil, “duygu ve düşüncelerin şerhi”dir.

Metinde, meşrûh metni anlama, anlatma amacı ve çabası yoktur. Meşrûh metin zaten muhataplarınca rahatlıkla anlaşılabilir bir dille yazılmıştır; bunun yanında izah edilmeye muhtaç kavramlar ve remizler de içermemektedir. Öyle ki, Nâbî'nin şerh metni ağır inşâ dili ve üslûbu ile kaleme alınmıştır, meşrûh mektubun metninden daha müşkildir. Bu şerhte tercüme bulunmaz; çünkü bu bir “dil içi şerh”tir, meşrûh metin de Türkçedir.

Metinde cümle veya kelâm birimleri tek tek veya bir iki yerde birleşik bir şekilde şerhe tâbi tutulmuştur. Şerh sırasında cümle veya kelâm içindeki bazı kelime, terkip ve ifadeler tekrar edilerek yorumlanmıştır. Bu mektup şerhi görselliği olan bir “şeklî şerh”tir.⁸

⁸ Hacı İbrâhîm Efendi'nin mektup şerhi de bu durumda şeklî bir şerh örneği olarak kabul edilebilir. (Dağlar 2007: 360-361)

Muhtevasından, kullanılan dil, üslûp ve merâmı beyân yollarından hareketle metnin “mizahî metinler ve şerhler” sınıfına girdiği söylenebilir.

4. Biyografik Bilgiler: Muhtevaya geçmeden önce, Nâbî'nin mektup şerhinin zaman, zemin ve şahıs ilişkileri açısından konumlandırılabilmesi için Nâbî, Silâhdâr İbrâhim Paşa ve Habeşîzâde Abdürrahîm Bey'in biyografi çizgilerini kısaca vermek yerinde olacaktır:

Yûsuf Nâbî 1642 yılında Ruha (Urfa)'da doğdu. 1666 yılında İstanbul'a gittikten sonra IV. Mehmed'in musâhibi Damat Mustafa Paşa'nın dostluğunu kazandı. 1678-1679 yılında Râmî Mehmed ile beraber hacca gitti. 1683-1687 yılları arasında Musâhib Mustafa Paşa'nın kethüdâsı olarak onunla birlikte Seddülbahir'de kaldı. Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra 1687 yılında Halep'e yerleşti. Halep vâlisi iken 1710'da ikinci kez sadârete getirilen Baltacı Mehmed Paşa'nın maiyyetinde, yirmi üç yıllık bir aradan sonra yeniden İstanbul'a geldi. Nâbî'nin ikinci İstanbul dönemi iki yıl sürmüş, kendisine bu dönemde şeyhü'ş-şu'arâ unvânı verilmiştir. 1712 vefat eden Nâbî, Karacaahmet Miskinler Tekkesi'nde medfundur. Nâbî, ikinci İstanbul döneminde Şehit Ali Paşa'nın tezkirecisi Abdürrahîm Çelebi tarafından derlenen, muhtevasında Râmî Paşa, Silâhdâr İbrâhim Paşa ve Amcazâde Hüseyin Paşa gibi idarecilere yazdığı mektupların da yer aldığı Münşe'ât'ına bir de mukaddime yazmıştır. (Karahan 2006: 258-260)

Silâhdâr İbrâhim Paşa Kız Hüseyin Paşa'nın oğludur. Enderun'da yazıcılıkla görev hayatına başladı; hazîne-yi hümâyûn kâtibi olduktan sonra 1704 yılında silahdâr-ı şehriyârî görevine getirildi ama kısa bir süre sonra azledilip sürüldü. 1704'te vezirlikle Şehrîzor, 1705-1706⁹da Halep, 1707-1708'de Erzurum, 1709'da ikinci kez Şehrîzor, 1710'da ikinci kez Halep ve 1711'de Musul valisi olmuştur. Bu tarihten sonra Diyarbakır, Şehrîzor (üçüncü kez), İnebahtı, İstanköy, Ağrıboz, Maraş, Erzurum (ikinci kez), İçel gibi vilâyetlerde idârî ve askerî çeşitli görevlerde bulundu. İnişli çıkışlı bir görev hayatı olan Silâhdâr İbrâhim Paşa 1724 yılında öldü; mezarı Erzurum'dadır. İbrâhim Paşa, II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan'la evli idi. Nazım ve nesirde kabiliyet sahibi olan Paşa, mizaha tutkun, âlim ve sanatkârlara düşküdü. (Mehmed Süreyya 1996: 778) Dîvân'ındaki kasîde ve kıt'a gibi şiirleri ile Münşe'ât'ındaki mektuplarından pâdişâh (IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed), sadrazam (Musâhib Mustafa Paşa, Râmî

⁹ Nâbî'nin Silâhdâr İbrâhim Paşa'nın Halep valisi olması üzerine kaleme almış olduğu târih kıt'asındaki

Resm-i dest-âvîze bu târih ile itdi şürû'
Şân-ı me'vâ buldı İbrâhim Pâşâ'dan Haleb
beytinde, bu târih 1118 olarak tespit edilmiştir. (Bilkan, 1997: 272)

Mehmed Paşa, Baltacı Mehmed Paşa), vezir (Silâhdâr İbrâhim Paşa) ve valîler (Abdî Paşa) tarafından önemli ölçüde himâye gördüğü anlaşılan Nâbî, Halep'te iken Silâhdâr İbrâhim Paşa tarafından korunmuş ve desteklenmiştir. Özellikle Dîvân'ının tertibinde İbrâhim Paşa'nın yardım ve gayretleri önemlidir. (Bilkan, 1995: 62-65)

Habeşîzâde Abdürrahîm Bey (Rahîmî), İstanbulludur ve Habeş valisi Mustafa Paşa'nın oğludur. Bazı vezirlere dîvân efendisi olduktan sonra dîvân-ı sultânî efendileri arasına girmiştir. 1715'de tezkireci-yi evvel, 1719'de mâliye tezkirecisi, 1723'te ikinci kez tezkireci-yi evvel olmuş, 1727'de ölmüştür. Üst düzey devlet adamları tarafından kabul gören Habeşîzâde, aynı zamanda hoşsohbet bir şâir olup Rahîmî mahlasıyla Dîvân tertip etmiştir. (Şeyhî Mehmed Efendi, 1989: 476)

5. Metnin Muhtevâsı ve Üslûbu: Metnin ortaya çıkış süreci ile ilgili en geniş rivâyet, metnin Süleymâniye Kütüphanesi'ndeki nüshasında müstensihin yazdığı ön bilgilendirme notunda yer almaktadır. Diğer nüshaların rivâyetleri de aynı yönde olmakla birlikte daha sınırlıdır.

Bu rivâyetlere göre mektuplaşmaya sebep olan ilişkilerin ortaya çıktığı ve Nâbî'nin mektup şerhini kaleme aldığı zemin Halep şehri, zaman ise Nâbî'nin 1687-1710 yılları arasındaki Halep dönemi, bilhassa Silâhdâr Vezîr İbrâhim Paşa'nın 1705-1706 yılları arasındaki ilk veya 1710-1711 yılları arasındaki ikinci Halep valiliği dönemidir.

Bu mizahî niyetli ve dilli mektuplaşma aslında Silâhdâr İbrâhim Paşa ile Nâbî arasında gerçekleşmiş olmakla birlikte, ortaya çıkışını hazırlayan sürecin hikâyesinde Paşa'nın dîvân kâtibi Habeşîzâde Abdürrahîm Bey, Paşa'nın maiyyetindeki bir gulâm ve Paşa'nın konağında daha sonra Nâbî'nin hizmetine verilen Mahmûd da yer almaktadır.

Haleb'de İbrâhim Paşa konağının müdâvimlerinden olan Nâbî, zamanla Paşa'nın konaktaki hizmetkâr gençlerinden birine meyl eder. Bu genç, muhtemelen Paşa tarafından Nâbî ile ilgilenmekle görevlendirilmiştir. Nâbî'nin bu meyli Paşa'nın kulağına gider. Paşa ve Habeşîzâde, Nâbî ile eğlenmek için bir senaryo kurarlar. Deyim yerindeyse, Nâbî ava giderken avlanacaktır. Bu plândan sonra, Nâbî konağa her gelişinde gençler kafese/perde arkasına geçecek, Kerkük mehteran bölüğünden Mahmûd adlı hizmetkâr ortaya çıkacaktır. Metne göre Mahmûd'un Nâbî ile ilgilenmesi

Paşa'nın, Mahmûd'un da içinde yer aldığı maiyyetiyle beraber Haleb'den ayrılışına kadar devam etmiştir.¹⁰

Şerh metninden anlaşıldığı kadarıyla, Mahmûd, tam anlamıyla bir insan azmanı, kara yağız, pehlivan yapılı, bedeninin her yeri aşırı derecede kıllı, kirpikleri çengel ormanını andıran, çok kötü kokulu, normal nefes alışında bile garip hırıltılar/horultular çıkararak, kötü ahlâklı (ahlâk-ı zemîme ile mevsûf) bir hilkat garîbesidir. Bu hâliyle bile Mahmûd kendini Nâbî'nin gözde dilberi olarak sunmaktadır.

Mahmûd, Silâhdâr İbrâhim Paşa ile Habeşîzâde'nin ortak fikri, bir nevi muziplikleri, Nâbî'ye bir şakalarıdır ki metinden, muhtemelen Paşa'dan aldığı emirle, şaka yollu olarak yaşlı Nâbî'ye sözlü ve fiilî olarak sarkıntılık edip onu zor durumda bıraktığı izlenimi oluşmaktadır. Mâil olduğu gulâmın, kendi hizmetinden ayrılmasından zaten fazlasıyla müteessir olan Nâbî'nin, Mahmûd'un hâl ve hareketlerinden de çok mustarip olduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu hadisenin yanısıra Nâbî için trajikomik bir durum daha gelişmiştir. Silâhdâr İbrâhim Paşa Haleb'den ayrıldıktan sonra Haleb kadısı ve tahsildarı Nâbî'nin Mahmûd'dan çektiği ıstırapı yeni vali Abdî Paşa'ya bildirmişler; Paşa da muhtemelen yine muzipçe bir düşünceyle, Nâbî'nin hizmetine Mahmûd'dan daha beter, gulyabânî sûretli, sararmış pis bıyıklı iki hizmetkâr vermiş. Bundan dolayı Nâbî'nin ıstırapı kat kat artmış, Mahmûd'u âdeta mumla arar olmuştur. Buna rağmen, metinde Nâbî Mahmûd'u hâlâ bir belâ olarak göstermiştir.

¹⁰ Günümüzde Urfa'da yaygın olan şifâhî rivayetler, Mahmûd'un Nâbî'nin evinde hizmetçi olduğu yönündedir. Bu rivayetler de Nâbî'nin Mahmûd'un karakterinden, hâl ve hareketlerinden sıkıntı duyduğunu göstermektedir.

Mahmûd hakkında aşağıdaki anekdotları bize nakleden ve makalede kullanmamıza izin veren kıymetli dostumuz Mehmet Veysi Dörtbudak Beyefendi'ye bilvesile teşekkürlerimizi arz ediyoruz. Anekdotlar, Dörtbudak'tan aynen alıntılanmıştır:

"Bu bilgiler Urfa'da kitapçılık yapan Sami Barlas'la 1984 yılında Yenişehir'deki evinde yapılan sohbetten nakledilmiştir:

Nâbî'nin Halep'te yaşadığı yıllarda Mahmûd adında gabî, nâdân, nezaketten bî-behre bir hizmetçisi varmış. Eve gelen misafirlere karşı kötü davranır, nezaketsizliklerde bulunurmuş. Nâbî bir gün dayanamamış, 'Bak Mahmûd, bundan sonra gelen misafirlere, su vereceğin vakit önce tasın veya bardağın içine bakarsın, bir şey yoksa öyle verirsin.' demiş. Aradan günler geçmiş. Bir akşam selamlıkta otururken misafirlere biri su istemiş. Mahmûd suyu getirip ikram etmiş, misafir suyu içtikten sonra bardağı alıp içeri kontrol etmiş. Bardağı neden suyu içmeden önce değil de sonra kontrol ettiğini sorduklarında 'Bardakta bir kurtçuk vardı; beyefendi onu içti mi içmedi mi ona baktım.' demiş.

Yine bir gün Nâbî Mahmûd'a eve gelen misafirlerin ayakkabılarını rahat giyebilmeleri için evin dışına doğru ters çevirmesini söyler. Bir akşam misafirler gidecekleri vakit, bir de ne görsünler, Mahmûd misafirlere kolaylık olsun diye ayakkabıları dışa doğru çevireceğine çıkarıkların içini dışa getirmiş ve ters çevirmiş."

Silâhdâr İbrâhîm Paşa'nın maiyetiyle birlikte Haleb'den ayrılış yolunda Habeşîzâde'ye Mahmûd'un dilinden yazdırdığı mektup, Nâbî'ye takılmaya onu kızdırmaya ve söyletmeye yönelik, onunla şakalaşma niyetini taşımaktadır. Nâbî'nin bu mektuba cevabî şerhi de, aslında Silâhdâr İbrâhîm Paşa'ya yöneliktir; Paşa'nın niyetini anlayan Nâbî ağır mizahî (hezl ve şetm ü kadh boyutunda) bir üslûpla Paşa'ya bir ders vermek istemektedir. Bu konuda şöyle bir ihtimali göz önüne almak şerhin amacına ma'tuf görünmektedir: Nâbî, Mahmûd'un fizikî ve ahlâkî özellikleriyle alay eder görüntüsünün altında, muhtemelen, Paşa'nın fizikî ve ahlâkî zaaflarıyla alay etmektedir.¹¹

Dîvân edebiyatında mizahın genelde taşlama ve sataşma, hicvin de saldırmaya ve sövme sınırlarında örnekler vermiş olduğunu ifade eden Agâh Sırrı Levend (1989: 41), gülmece ve yergi edebiyatını amaç ve kapsam bakımından “incitmeyen gülmece ve alay”, “mutâyebe ve mülâtafa adı altında şakalaşma”, “kaba şaka, sataşma ve taşlama” ve “iğrenç yerme ve sövme” şeklinde gruplandırmaktadır. Nâbî, daha çok Mahmûd'un fizikî ve ahlâkî yönüne yönelttiği bu alay üslûbunda müstehcenliği aşırıya vardırmış, anlatımında mübalağayı guluv derecesine götürmüştür. Nâbî insan dimağının dayanamayacağı kadar iğrenç ve insanlık onurunu ayaklar altına alan teşbihlerle Mahmûd'u tavsif ve tasvir etmiştir.

Mahmûd'un mektubuna önce kısa bir cevabî mektup kaleme almış, daha sonra da Mahmûd'un ifadelerini tek tek cevaplayarak şerh etmiştir. Mahmûd mektubunda kendisini, ayrılık hasreti ve ateşine Nâbî'nin dayanamadığı, edâlı, işveli dilber olduğunu ihsas eden, yol boyunca karşılaştığı belâlardan Nâbî'nin duâ ve himmetleri ile kurtulduğunu belirten cümleler kullanmıştır. Mahmûd'un her cümlesinden sonra, Nâbî onun duygu ve düşüncelerini kesinlikle paylaşmadığını gösteren, bunu aksi yönde pek çok cümle ile destekleyen bir şerh oluşturmuştur.

Mahmûd kendisini “dil-berân-ı Kerkük”ten saymakta, “âyîne-misâl sîne”, “nâz u şîve”, “gülistân-ı cemâl” ve “âriz-ı tâbnâk” sahibi olduğunu ifade etmektedir. Nâbî de onun bedenî özelliklerini tasvirde “habâset-âgîn”, “cürûb-iştîâm”, “çehre-yi nâpâk-i gaseyân-engîz”, “kerihü'l-likâ-yı bed-sîmâ”, “zebânî-kıyâfet”, “cife-yi cism-i bed-bûy”, “bâr-gîr fişkısı”, “eczâ-yı beden-i sergîn-âgîn”, “çirk-i vücûd”, “sîne-yi tezek-endûd”, “sîne-yi orman-nümûn-ı gırbâl-nümâyîş”, “sârbânların çizmesi koncundan beter olan burun”, “Sıçan Ovası'nın tarlasından numûne olan çehre”, “Şâhmârân

¹¹ Bu ihtimalin gerçeklik değeri noktasında da Paşa'nın fizikî ve ahlâkî özellikleri ile ilgili gerçekçi tarihsel bilgilere ihtiyaç vardır.

Kalesi'nin zindanından nişân veren ağız", "ormanistan-ı rîş ü burût", "çengelîstân-ı fonda-müjgân" gibi teşbih ve ifadeler kullanmıştır.

Nâbî Mahmûd'un hâl ve hareketleri hakkında "ef'âl-i mekrûhe-yi kay-engîz", "hâ-yı hınzîrî ile hor hor, gavgâ-yı kilâb-ı lâşe-hor gibi hır hır, mişezârda olan sadâ-yı hârâhârân-ı neccârân gibi uyumak"; câme-hâbı hakkında "köpek yatağı, ayı ini ve kara canavar deliği" gibi benzetmelerle anlatmıştır.

Mahmûd hakkındaki alaycı ve aşağılayıcı ifadelerin yanında, mektubun genelinde iğrenç ve müstehcen bir takım ifadeler de yer almaktadır ki, onları metin bağlamında Nâbî'den okumak daha uygun olabilir.

6. Nâbî'de Gulâmcılık İzleri mi? Eserleriyle, yapıp ettikleriyle tarihe mâl olmuş kişilerin gerçek şahsiyetleriyle, tarihi süreçten geçerek, çeşitli faktörlerle günümüze yansıyan kimlik ve kişilikleri arasında bazı farklılıkların olması olağan bir durum olarak kabul edilmektedir. Geçmişten günümüze toplumda "gulâmcılık" gibi yerilen, kesinlikle makul ve hoş karşılanmayan bir sıfatla Nâbî gibi edîb, âkil, fâzıl ve hikmetli bir şahsın adının yan yana getirilip bu sıfatın ona isnâd edilmesi, ithamdan da öte bir iftirâ olarak kabul edilme riski taşımaktadır. Böyle bir durum, hoşgörü sınırlarının zorlanmasıyla yukarıda mizahın çeşitli boyutlarıyla ilgili şiirleri alıntılanan Nâbî'yi sözden fiiliyata geçirmek anlamına da gelmektedir. Makalenin konusu mektup şerhinin başında verilen bilgiler "Nâbî'de gulâmcılık olabilir mi? Olabilirse de hangi döneminde?" gibi soruları akla getirmektedir.

"Pîrlik" döneminin başlarında yazmış olduğu Hayriyye'de "*Maṭlab-ı Lâzime-i Hüsn ü Cemâl*" başlığı altındaki

"Şarḫ-ı âdâb ile kıl hüsne nigâh
Olma şehvet nazariyle güm-râh

Eylemiş şun'-ı ezel âmâde
Şehvet için de ṭarîḫ-i 'âde

Duhterân-ı semen-endâm-ı semîn
Şer' ile şehvete âmâde zemîn

...

Olma âlûde-i çirk-i 'işyân
Ol nazar-bâz-ı cemâl-i hûbân" (Kaplan, 2008a: 211-212)

beyitlerinde Nâbî, güzele şehvetle kendini kaybedercesine değil de edepli bir şekilde bakmak gerektiğini belirtmiş, Allâh'ın, şehveti normal yoldan teskin etmek için kızları yarattığına, bunun dışındaki yolların isyâna bulaşma

anlamına geldiğine işâret etmiştir. Bununla birlikte, gerek kendi yazdıklarından ve gerekse hakkında yazılanlardan Nâbî'nin, bilhassa "Nâbî-yi Pîr" olduğu dönemlerde güzel civanlara meyl etmiş olduğunu gösteren ipuçlarına rastlanmaktadır.

Söz konusu mektup şerhi metninde adı geçen Silâhdâr İbrâhim Paşa, Habeşîzâde Abdürrahîm Bey ve Nâbî üçlüsünün adları, bu mektuplaşma dışında, müşâareye dönüşen bir başka noktada daha kesişmiştir ki mektuplaşmanın arka plânındaki olaylarla müşâarenin ortaya çıkmasındaki olaylar birbirine çok benzemektedir. Şair ve yazarları himâye eden, sanatı destekleyen bir devlet adamı olan Silâhdâr İbrâhim Paşa Halep valisi iken onun divân kâtibi Habeşîzâde Rahîmî ile Paşa'nın muhitinde bulunan Nâbî birlikte bir kıt'a kaleme alırlar. Bu kıt'ada, eserlerinin istinsahı için hâlihazırdaki müstensih Yahyâ'nın yerine -ki Yahyâ'yı câhil, beceriksiz ve kaba bulurlar- Üsküdarî Çelebi'nin himmet buyurulmasını isterler, zira Üsküdarî Çelebi genç, güzel, eli yumuşak ve işe yatkın bir gulâmdır:

“Âşaf-ı ‘Âlî-cenâb Vezîr-i Fezâ’il-me’âb Hüseyn Pâşâ-zâde Silâhdâr İbrâhîm Pâşâ Merhûm Muḥâfîz-ı Ḥalebü’ş-şehbâ Oldukları Eyyâmında Nâbî Efendi Vezîr-i Müşârün ileyh Divân Efendisi Ḥabeşî-zâde Raḥmî Beg İttifâkla Bir Kitâbdâr-ı Mevzûn-sîmâ Recâsıyla Tahîr İtdükleri Naẓmdur Ki Yahyâ Nâm Kitâbdâr-ı Ḥaḫ-âverdeden Şikâyeti Mutaẓammındur.

Şâ‘ib ü ‘Urfî vü Nâbî vü Raḥîmî Rûḫî
İttifâk üzere ricâ eylediler Paşadan

İdüp âşârumuzı bir yed-i nerme teslîm
Bizi kırtar kerem it dağdağa-i Yahyâ’dan

Arabî nüşhaları kıalsın anuñ destinde
Tâ ‘Arabla ‘Acem âsüde ola gavgâdan

Üsküdarî Çelebî destî münâsib görünür
Ḥişşedâr olsun o da zâ‘îka-i ma‘nâdan

Bizüm âşâr-ı perîşânumuzuñ cildi daḫı
Zevk-yâb olsun o güne yed-i müsteşnâdan” (Bilkan, 1997: 1131-1132)

Nâbî ile Habeşîzâde'nin gerçek niyetini anlamakta hiç zorlanmayan İbrâhim Paşa, bu isteğe Nâbî Divânı'nın bazı yazma nüshalarında da yer alan aynı vezin ve kafiyede bir kıt'a ile cevap verip, onların bu sevdâdan vazgeçmelerini tavsiye eder; isteklerinin yersiz ve gereksiz olduğunu, yaşı

ilerlemiş olan Nâbî-yi pîrin bunun gibi netâmeli işlerle uğraşmasının uygun olmadığını ifade eder:

“Vezîr-i Müşârun ileyh Dağı Kendü Şadef-i Tab‘-ı Güher-
bârlarından Enâmil-i Hâme-i Mu‘ciz-kârlariyle İhtirâ‘ Buyurdıkları
Cevâb-ı Âb-dârdur.

Yed-i nerm isteyemez Şâ‘ib ü ‘Urfî bilürem
Ellerin çekmiş iken dağdağa-i dünyâdan

Oğuyup anların aşarını tezkîr itmek
Farkı var mı ‘acebâ rûhların ihyâdan

Zevk-yâb olmağa h‘âhiş bilürem kimdendür
Üsküdarî gibi bir dilber-i müsteşnâdan

Biz bile zâ‘ika-i vaşlına nâ‘il degilüz
Luţf idüp fâriğ oluñ siz dağı bu sevdâdan

Hâzret-i Nâbî-i pîr ehl-i hakîkatden iken
Meyl ider mi şüvere meşğale-i ma‘nâdan

Habeşî-zâde gözetsün ‘Arabî nüshaları
Hüküm-i dîvân bizümdür ne çıkar gavgâdan” (Bilkan, 1995: 66)

Nâbî de, Paşa’nın cevaben yazdığı bu mükemmel kıt’ayı öven, Paşa’nın şiirdeki maharetini metheden, bununla beraber hâfız-ı kütübü olan Üsküdarî Çelebi’ye Habeşîzâde ile birlikte kalbî alâka beslemekten vazgeçmeyeceklerini bildiren cevabî bir kıt’a kaleme alır:

“Ba‘dehu Nâbî Efendi dağı aşaf-ı müşârün ileyhüñ nazm-ı süreyyâ-
niżâmlarına muqâbil nişâr-ı dürer-i şenâ vü du‘â itdükleridür.

Hâbbezâ nazm-ı dil-ârâ ki sürür itmişdür
Bir vezîr ibni vezîr aşaf-ı şâhib-râdan

Böyle pâkîze-suhan böyle edâ-yı rengîn
Şadır olmaz katı çok şâ‘ir-i bî-pervâdan

Lü‘lü-i tevriye vü gevher-i ihâm o kadar
Görmedük çıktuğın Hâk bu ki bir deryâdan

Kendü emşâli vezîrân arasında yokdur
Behre bulmuş o kadar memleket-i ma‘nâdan

İde luţf ile nigejbânlığını ħazret-i Ħaķ
Ħâţır-ı ŧâfi ķabûl itmedügi da'vâdan

Nâbiyâ gerçi aña cezb-i du'â itmededür
Ṭîb-i ħulķı gerek a'lâ vü gerek ednâdan

Lîk ŧimdi budur ümmîd-i muķîmân-ı Ħaleb
İtmeye ref'-i Ħudâ sāyesini ŧehbâdan

Hele ħıfz-ı kütübüñ da'vi-i ma'ĥûdından
Giķmezüz rabţ-ı ķulûb itdügümüz sevdâdan

Ṭaleb-i ŧüret olunsa ne 'aceb Nâbi-i pîr
İnfikâkı nice mümkin ŧuverüñ ma'nâdan" (Bilkan 1997: 1129-1130)

Bu müŧâaredeki Üŧküdarî Çelebi ile Yahyâ'nın, mektuplaşmadaki gulâm ile Mahmûd'u çağrıştırdığı ortadadır; olay örgüsündeki tek fark, Habeŧîzâde'nin burada Nâbî ile ortak hareket etmiş olmasıdır. Mektup ŧerhinde anılan, Nâbî'nin meyl etmiş olduğu gulâmın, Paŧa'nın ħâfız-ı kütübü Üŧküdarî Çelebi olması bu minvalde düşünölebilecek ihtimâller arasındadır.

18. yüzyılda, verdiği pek çok magazinsel malumat ile dikkat çeken Safâyî Tezkiresi'nin, Nâbî'ye dâir vermiş olduğu bazı bilgiler de ilginçtir. Tezkire'nin Nâbî bahsinde, onun İstanbul Mercan Çarŧısı'nda ortaya çıkan bir berber hakkında ŧu beyti söylediği bildirilmektedir:

"O ser-tırâŧa gözüm âb-gîne dükkândur
Kenâr-ı dîde firâķıyla sük-ı Mercândur" (Çapan, 2005: 641)

Devrinde hezl ve hicivleriyle tanınmış İstanbullu Sükûnî (Ahmed), Nâbî'yi de ŧu ŧetm ü kadh üslûplu manzûme ile ağır bir ŧekilde hicv etmiştir:

"Merĥabâ ey Nâbi-yi çingâne-i âbiŧt-gulâm
Ey rezâletle be-nâm u v'ey mezellet-iĥtiŧâm

Râfîzî-mezheb kaçırıcı-meŧreb ü kıbtî-reviŧ
Fâsık-ı bî-dîn erâzil-ţab' u neķbet-irtisâm

Bir vezîre ked-ĥudâ olmaķ neden lâyıķ idi
Bir senüñ gibi nuĥûset bî-namâz u bî-ŧıyâm

Bulduñ ey kem-pâye fırsat kaç'-ı ta'fînât idüp

Ked-ḥudālîkda apu ḥalkından alduñ intikām

Ked-ḥudālîk hem vekilḥarclîk kim itdi hey denî
Vezn olan ig bağlu apıssa bulur mı vezn-i tām

öhret-i Pinti Ḥamîdî maḥv kıldı ḥissetin
Ḥabbezā kim mel‘anetde eyledüñ taḥşîl-i tām

Oldı naşbuñla umūr-ı āstāne herc ü merc
Buldı ‘azlûñle yine küllî nizām u intizām

Yanuña çaldı elüñ kiri vü yüzüñ arası
Ḥalk arasında osurmış gibi olduñ lâş-kelām

Bir zamān ardınca cal urduñ felāketle hele
āhid-i yek-sāle-yi devletle olduñ iḥtilām

Ger i ma‘zül olduñ ammā pāye aḥ‘ itdüñ köpek
Pāyuñ olsun pāy-dār u infişālüñ müstedām” (apan, 2005: 283-284)

Yine Osmānzāde Tā’ib’in, Nābî’ye hitāben söylediği Şu hezlāmîz kıt’ası da, onun ihtiyarlık döneminde kendisine yakışmayan fiil ve hareketlerle itibarını iyice düşürmüş olabileceğinin işareti olması yönünden ilgi çekicidir:

“Olmayalı Nābiyā hengāme-gîr-i ıbtıyān
Lu‘bdan çalmış oca ayıya dönmişsün hemān

Seni oynatmağ diler ḥayrına ebnā-yı zamān

N’ola olsa İbni Aydın nağme ile def-zenān” (apan, 2005: 117)

Bizzat kendi kaleme aldığı kabul edildiği metinlerinden ve hakkında yazılanlardan Nābî’nin ileri yaşlılık dönemi, olgunluk ve ilk yaşlılık dönemine nispetle çevresinde vakar ve saygınlığının azaldığı, belki bazı hususlarda Őuûr ve ihtiyārının elden gittiği dönemdir, sonucu çıkarılabilir. Onun bu durumunun belgelenmesi ve yansıtılmasında, sahip olduğu itibarı çekemeyen hasımlarının rolü de mutlaka göz önünde bulundurulması gereken bir husus olarak kabul edilmelidir.

7. Tenkitli Metin: Nābî’ye ait cevabî mektup ve mektup Şerhinin, tespit edilebilen üç nüshasının karşılaştırılmasıyla bir tenkitli metin oluşturulmuştur. Bu nüshaların tenkitli metinde kısaltmaları ve künyeleri Őöyledir:

S: "Mecmû'a", Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No: 3828, 29b-35a.

M: "Mecmû'a", Ankara Millî Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, No: 06 Hk 25/3, 83b-88a.

K: "Münşe'ât-ı Nâbî", Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No: 2174, 88b-91b.

Mektup şerhinin metninde, meşrûh mektubun cümleleri ve cümle parçaları italik, başlıklar koyu yazılmıştır.

Merhûm Nâbî Efendinin cevâb üzere şerh eyledikleri mektûb şüretidür ki zikr olunur. Şüret-i mektûbdur ki zikr olunur

Zeyl-i kitâbda taḥrîr olunan mektûbun bâ'îşi budur ki bundan akdem Çorlulu 'Alî Paşanuñ ket-ḥudâsı olan İbrâhîm Paşa Halebe menşûb olduklarında merhûm Nâbî Efendi belde-yi mezbûrda gûşe-nişin ü inzivâda olmağıla paşa-yı müşârun-ileyh ḥâzretleri Nâbî-yi mûmâ-ileyhi muşâhib idinüp meclisinden dūr u münfekk itmeyüp evḳât-güzâr iderler iken Paşa ḥâzretlerinin kendi ḥıdmetine maḥşûş üç nefer-i sâde-rû gulâmları olup ḥıdmet iderler iken Nâbî-yi derdmend mezkûr gulâmları nezzâreye alup ḥüsn-i laṭifleri ile ḥazḡ-ı nefis ḥâşıl eyledigine paşa ḥâzretleri vâḳıf olduḡda dîvân efendisi ve ḥazîne-dâr ile müşâvere idüp bir daḡı Nâbîye bir keder ḥâşıl olacaḡ bir fi'l vücûda getürüp ol mütekeddir olduḡça bize inşirâḡ ḥâşıl ola diyü bâzâr-ı endîşede 'azîm cüst ü cû eylediklerinde âḡıru'l-emr dîvân efendisi nuṡḡa gelüp efendimün izn-i şerîfi olur ise murâd-ı 'aliyyeleri üzere tedbîr budur ki Nâbî Efendi meclis-i şerîfiñüzde olduḡça mezkûr sâde-rûlar ihtifâ ve bir bed-çihre ve aḡlâḡ-ı zemîme ile mevşûf kimesneyi ḥıdmetlerine yaḡîn buyurılır ise ḡaḡḡında bundan ziyâde 'azâb-ı elîm olmaz diyü taḡrîr-i kelâm eyledikde paşa ḥâzretlerinin ḡâyetile pesendîdesi olup etbâ'umuzdan evşâf-ı mezkûr ile bir nâtırâş yoḡ mıdur diyü ḥazîne-dâra ḡıṡâb u taleb eyledikde enderün-ı mehterândan belde-yi Kerkükde evşâf-ı câyu'z-zikr ile mevşûf Maḡmûd nâm kimesneyi Nâbî Efendinin ḥıdmetine ta'yîn ve ma'zûl olunca 'azâba giriftâr idüp ba'de'l-'azl mezbûr Maḡmûd lisânından merhûm Nâbî Efendiye maḡabbet-nâme taḡrîr ü irsâl ve cevâbın taleb eylediklerinde ol daḡı tamâm şerḡ ve redd-i cevâb eyledikleri mektûb şüretidür ki bervech-i âtî zikr olunur.¹²

¹² S nüshasındaki bu açıklama kısmı M ve K nüshalarında sırasıyla şu şekillerdedir:

"Ez-Münşe'ât-ı Nâbî

Sa'âdetlü âşaf bin âşaf Silâḡ-dâr İbrâhîm Paşa ḥâzretlerinin Maḡmûd nâm siyâḡ 'Arab Nâbî Efendinin ḥıdmetine mülâzim ü musallaḡ olup paşa ḥâzretleri 'azl ve Kerküke 'azimetlerinde

Hāzā şerḥ-i mektüb-ı Nābî ve redd-i cevāb-ı İnest¹³

Şıkklet-ķarîn keşāfet-rehîn ḥabāşet-āgîn yaʿnî Maḥmūd-ı Nemrūd-nümūd-ı bed-āyînüñ ḥuzūr-ı melʿanet-ālūd-ı kerāhet-nümūd-ları şavbına envāʿ-ı nefrîn ü düşnām ve aqsām-ı cürüb-iştītām iblāğından şoñra sercünbān-ı lāḥavle-gūyān iʿlām olunur ki senüñ gibi içāğası nāmında seg-i levend-i¹⁴ ʿifrīt-endāmuñ ḥıdmet-i şıkklet-nümāsından ve çihre-yi nāpāk-i ğaşeyān-engīz-i murdārından ḥalāş olduğumuza mesrūr u ḥandān ve defʿ-i marāz-ı hāyil itmiş ķadar şādān iken ve senden muṭlakā ṭarafumuzu ferāmūş ve bizi ḥātır-ı cehennem-mişālünden iḥrāc itmeden ğayrı tevaḳķuʿumuz yoğiken eyyām-ı müfāraķat bir hefte miķdārı¹⁵ mürūr itmedin ve zelzele-yi müşāhede-yi şüret-i türş-āverüñ henüz bir ḥoşça sükün bulmadın iltizām-ı mā-lāyelzem vechi üzre eşnā-yı ṭarīķda bir mektüb-ı uʿcūbe-nizāmuñ gelüp¹⁶ vāşıl olup çend rüz nāyil olduğumuz şafā-yı ḥātırı yine müriş-i ğubār ve müʿeddī-yi ekdār olmuşdur. Cenāb-ı Ḥaķ ḥvān-ı berḥordārīden bīnaşib eyleye. Āmīn biḥurmeti ķulūbīʿl-münkesirīn. Ḥātimesinde cevāb recāsında¹⁷ olduğun iʿlām itdügününden nāşī ḥavāle-kerd-i süfre-yi ʿibāret olan seg-i zebān-dırāz-ı temelluķ-nümādan bir pāre-yi üstühvān dirīğ olınmaķ tecvīz-kerde-yi meşreb-i himmet olmamağın mektüb-ı ķabīḥuʿl-üslūbuñ şarf-ı enfās u evķātıla teʿessüf-künān tamāmen şerḥ ü irsāl olınmuşdur. Erzürümde mührken Mosise muķaddemā ṭahrīr olınan mektüb-ı encūmen-āşüb nazīresine sen daḥı nāyil olmağıla Mosis rütbesine irtikā egerçi saña sermāye-yi iftiḥardur ammā derdmend Mosis gibi bir hünermende senüñ gibi nādānı bu derecede teşrīk itmegile ol nāmurādı ālūde-yi neng ü ʿār itdügümüzden şermsāruz. Fe lāḥavle ve lāķuvvete illā billāh.

eşnā-yı rāhda Maḥmūd lisānından dīvān efendisi Ḥabeşī-zāde tesvīdiyile Nābî Efendiye irsāl olınan mektūbdur ki tamām şerḥ ü beyān birle çerb-nāmesidür.” M
 “Seʿādetlü āşaf bin āşaf Silāḥ-dār İbrāḥīm Pāşā ḥazretleri vālī-yi ḥıṭṭa-yı Ḥalebüʿş-şehbā iken enderün āğalarından Maḥmūd Ağa nām siyāh ʿArab Nābî Efendi geldükde ḥıdmetine meʿmūr olup çihre-yi bīnūrından Nābî Efendi şikāyet eyledükçe müşārun-ileyh Pāşā laṭīfe-şinās-ı kışşā-mizāc birle mezbūrı daḥı ziyāde taslīṭ eyleyüp temāşāsında iken Ḥalebden maʿzül olup Kerkūke meʿmūr olduklarında eşnā-yı rāhda mezbūr ʿArabūñ lisānından dīvān efendisi olan Ḥabeşī-zāde müsveddesiyile ʿalāṭarīķıʿl-laṭīfe Nābî Efendiye irsāl eyledüğü mektūbdur ki vuşūlünde mūmā-ileyh Nābî Efendi mektüb-ı mezbūrı tamām şerḥ u beyān birle çerb-nāmesidür.” K

¹³ Hāzā şerḥ-i mektüb-ı Nābî ve redd-i cevāb-ı İnest S: Nābî Efendi M, -K

¹⁴ levend-i MK: -S

¹⁵ miķdārı MK: -S

¹⁶ nizāmuñ gelüp MK: -S

¹⁷ cevāb recāsında MK: -S

Metn-i mektûb-ı Maḥmūd-ı ma'hūd-ı meşrûḥ budur¹⁸

Sa'âdetlü ḥaḳîḳatlü ve bu bendelerine kemâl-mertebe şevḳ u maḥabbetlü efendim sulṭānum ḥazretlerinüñ ḥāk-pāy-ı sa'âdetlerine

Hāşā sümme ḥāşā lafz-ı¹⁹ şevḳ u maḥabbet şaḥîfe-yi 'âlemde zuhūr ideliden berü senüñ gibi bir kerihü'l-liḳā-yı bed-simāya kimse şarf itmemişdür. Saña maḥabbet itmek degül seni 'adāvet ṭarîḳıyıla daḫı ḥāṭıra getürüp telvîş-i ḥayāl-ḥāne itmek²⁰ ḥaṭādur.

Şive-yi dil-berān-ı Kerkükden efzün da'avāt-ı maḥabbet-nümün ihdāsından²¹ soñra

Hāk-i cehennem-ḥîz-i²² Kerküke isnād-ı dil-berān itmekden fazla ḥaṭāberḥaṭā²³ iftirā-yı şive-yi dil-berān²⁴ iden yārānuñ Kerkükde vāḳı' Gürgür Baba didükleri kūh-ı âteşnāk²⁵ zebān-ı ḳalemin sūzān eyleye. Āmîn. Gül-i siriştān-ı bed-üslüb-ı Kerküke lafz-ı şiveyi sezā gören yādgār 'acabā ḥübān-ı pālūde-beden-i İstanbula ne ta'bîr alḳomışdur. Yā lafz-ı şiveyi ḥılāf-ı mevḳı'ında isti'māl itmegile dīvān-ı ḥaşrde ol lafz-ı nāzeninüñ dest-i feryādından nice taḥlîş-i girîbān idebilür. Öyle mevṭn-ı Ekrād-ı bed-nihād u mel'anet-ābād-ı rekîk-bünyāddan kerb ü keder ü keselden ḡayrı ḥālet nāme'mül idüğine nām-ı nāmuvāfıḳında olan üç kāf kāfidür. Ḥuşuşān nışf-ı evveli ker²⁶ olmak ḳaṭ'an istimā'ına 'adem-i cevāza işāret-i vāfidür.

Āteş-i iftirāḳumuz ile mükedder olan ṭab'-ı laṭifleri su'āl olunur.

Hem ṭab'-ı leṭāfetile tavşif hem²⁷ senüñ gibi zebānî-ḳıyāfetüñ firāḳına sūzān itmek tenāḳuz maḳūlesi idüḡi bedihidür. Zirā laṭif olan ṭab' evvelā²⁸ senüñ gibi guhrāb-ı beyābānî maḥabbetine maḥall olmaz ki soñra firāḳ iḳtiżā eyleye. Senüñ firāḳuñ dil-berān-ı mevzün-simānuñ²⁹ ḥayālinden lezizter³⁰

¹⁸ Metn-i mektûb-ı Maḥmūd-ı ma'hūd-ı meşrûḥ budur S: Metn-i mektûb-ı Maḥmūd-ı ma'hūd M, Metn-i mektûb-ı ma'hūd K

¹⁹ lafz-ı MK: -S

²⁰ ḥayāl-ḥāne itmek MK: ḥāne-yi ḥayāl daḫı S

²¹ maḥabbet-nümün ihdāsından SK: nümün ithāfindan M

²² cehennem-ḥîz MK: cehennem-nefir S

²³ fazla ḥaṭāberḥaṭā MK: fazla-yı ḥıṭāb-ı ḥaṭā S

²⁴ dil-berān MK: -S

²⁵ kūh-ı âteşnāk MK: âteş-bār S

²⁶ nışf-ı evveli ker K: evveli ker M, evvelki şıfr S

²⁷ tavşif hem M: tavşifden soñra S, tavşifden soñra hem K

²⁸ ṭab' evvelā M: ṭabī'at K, evvelā S

²⁹ simānuñ SK: peymānuñ M

ma'cün-ı müleyyen kadar tab'a³¹ nâfi' olduğu aşhâb-ı tabâyi'-ı laîfenüñ mücerrebidür. Cenâb-ı Haq senüñ firâkuñ ni'etinden bizi mahrûm itmeye. Âmin³².

Benüm sa'âdetlü sulţānum! Keyfiyyet-i hālümüzden su'āl olunur ise

Estağfirullāh ve etübu ileyh ki seni hātıra getirüp hālünüden su'āl eyleyem. Seni hātıra getürmek mü'eddî-yi isti'āze ve mücib-i istiğfardur. Cemî'-i vesāvis-i fāsıde vü evhām-ı mühişe seni tefekkürden ehvendür. Farazā haber-i şihhatuñı haber vireceklerine müteyaqqın³³ olsam seni zebānuma getirüp hālünüden su'āl itmeyecegüm Hudāya 'ıyāndur.

Eşnā-yı rāhda birkaç güne beliyeye dūş olmişiken

Zādehallāhu ve ebkāhallāhu bu tefevvüh eyledüğüñ fāl-i bedüñ 'ankarīb³⁴ derece-yi taḥkīka vukū'ı eltāf-ı hafıyye-yi İlahiden müsted'adur.

Du'āñuz berekātıyla ḥalāş olduk.

Eger du'āmda te'sir olaydı menzil-i evvelde bār-gir fişkıısı gibi bedenüni siperde-yi ḥāk ideridüñ. Lākin biḥamdillāh cenâb-ı Haq bu arāzî-yi muḳaddese-yi cife-yi cism-i bed-büyuñdan şıyānet eyledi.

Evvelā Sürgi tağından mürür eşnāsında bir yüksek uçurum yirden atumuzuñ ayakları sürçüp düşmege karīb olmişiken du'āñuz berekātıyla ḥalāş olduk³⁵.

Zāhirā cenâb-ı Haq süvār olduğıñ derdmend³⁶ ḥayvāna merḥamet idüp her rüz bār-ı³⁷ beden-i nāpāküñi çeküp büy-ı bedünden müte'ezzi' oldukdan soñra 'ākıbet ḥalāşıla mükāfāt muḳtezā-yı 'adl-i Rabbāni' iken ol zirvede üftāde olduğıñ taḳdirdede³⁸ eczā-yı beden-i sergin-āginüñ³⁹ ol ḥayvān-ı bīgünāhuñ dem ü laḥmi ile āğuşte⁴⁰ ve 'urūḳ u a'sābıyıla āmilḥte olmaḳ lāzım gelmegile ğıdā-yı kilāb u sibā' olduğıñ zamānda daḥı ol ḥayvān-ı bizebāni

³⁰ ḥayālinden lezizter K: vişälinden leziz ü ter M, vişälinden leziz S

³¹ tab'a SK: -M

³² āmin M: -SK

³³ haber-i şihhatuñı haber vireceklerine müteyaqqın K: haber-i külli vireceklerine bile müteyaqqın M, haberüñi vireceklerin bile müte'ayyin S

³⁴ 'ankarīb MK: -S

³⁵ ḥalāş olduk MK: ḳurtılduk S

³⁶ derdmend MS: -K

³⁷ bār-ı MK: -S

³⁸ Rabbāni' iken ol zirvede üftāde olduğıñ taḳdirdede MS: Rabbānidür ḥalāş olduğıñ taḳdirce K

³⁹ āginüñ MK: āyinüñ S

⁴⁰ āğuşte MK: -S

iki kat 'azâbdan şıyânet-i İlahî zımında senüñ dağı cism-i⁴¹ ħabîşüñ necât buldığı cây-ı iştibâh degüldür.

Ba'dehu bir nehr-i 'azîmden 'ubür ideriken atumuzun kolanı gevşek bulunmağıla eger devriltüp şuya garğ olmamıza bir ramağ kalmışiken himmet-i 'aliyyeñüz ile Hızır yetişüp ħalâş olduk.

Bu faķırün himmetinde kuvvet-i imdâd olayıdı ol maħalde melekü'l-mevte imdâd ideridüm. Lâkin el-ħamdu lillâh ki vâķı' olmamış. Eger ol suya garğ olmağ devletine nâyil olayıduñ egerçi rüy-ı zemîn çirk-i vücüduñdan rehâ bulurıdı⁴² ammâ lâkin kıyâmete degin ol âbuñ cenâbeti⁴³ çıkmayup ğayrıları dağı derece-yi taťhîrden sâķıt olduğından ğayrı derünında bulunan mâhîlerün⁴⁴ ğuşı menba'-ı emrâz-ı ğünâğün olup ba'dezîn ol âbdan saķy olinan mezrû'âtı tenâvül idenlerün evlâdı cümle bed-çihre vü bed-nümâ ve marâz-ı ħıkke vü cüzâma mübtelâ olurlarıdı.

Bir şahrâda mızrâķ oyunu eşnâsında bir bed-baťt seğbân atını zabt idemeyüp yed-i menħûsında olan mızrâğı benüm âyîne-mişâl sîneme karşı ħınzîr gibi ħavâle idüp helâk olmamıza bir ramağ kalmışiken yine du'â-yı ħayruñuz ile⁴⁵ kendüsi zîr ü zeber olup biz ħalâş olduk.

'Âķıbet senüñ gibi ħınzîrün sebep-i helâki inşâ'allâh⁴⁶ öyle bir varța-yı hevlnâk olacağı muķarrerdür. Ammâ bolay ki qarîben müjde-yi vuķû'ı ile ol tarafda bulunan vücüdlaruñ dağı naźarları çihre-yi murdâruñdan ħalâş ola ğâlibâ ol mızrâğuñ ħarbesine bir şâħib-ťabî'atuñ eli toķanmağ gerek zîrâ senüñ sîne-yi murdâruña ta'alluķ itmege tenezzül itmemişdür. Sen tururiken *ħınzîr gibi* ta'bîri saña mızrâķ ħavâle iden şeh-bâza ıtlâķ⁴⁷ olinmağa çehâr mezhebde meşâğ yoķdur. ħınzîr lafzı tamâm boyuña biçilmiş kaťtanuñdur. Ol ism-i şâyğân saña ıtlâķ olinmaduğı şüretde bir kimseye şâyân görilmeyüp ism müsemma gibi muğlaķ kalur. Lâkin ba'de'l-yevm ism-i ħınzîrün saña nisbeti sebebiyle o nâmı anlar dağı ħabül idecegi maħall-i iştibâhdur⁴⁸. Hele ħursun⁴⁹ ammâ naķş-ı ğarîb bu ki sîne-yi ħarvâr girdâruñı âyîne-mişâl

⁴¹ cism-i S: cân-ı K, -M

⁴² rehâ bulurıdı S: rehâ bulur M, ħalâş olurıdı K

⁴³ cenâbeti MK: ħabâseti S

⁴⁴ mâhîlerün MS: mâhîlerün ğıdâsı olup K

⁴⁵ du'â-yı ħayruñuz ile MK: ħayr-du'âñuz bereķâtıyla S

⁴⁶ inşâ'allâh MS: -K

⁴⁷ ıtlâķ MS: ħavâle K

⁴⁸ lâkin ba'de'l-yevm ism-i ħınzîrün saña nisbeti sebebiyle o nâmı anlar dağı ħabül idecegi maħall-i iştibâhdur SK: -M

⁴⁹ ħursun S: o ħursun K, -M

mücellâ⁵⁰ diyü âyinecilik ta'birî taḥrîr itmişsin. Bu ta'bir⁵¹ cemî'-i aşḥâb-ı nazaruñ mir'ât-ı kulübına vâsiṭa-yı inkisâr olmuştur. Lâkin 'acabâ senüñ sîne-yi tezek-endüduña müşâbih âyine bulunur mı diyü bâzâr-ı endîşede çok cüst ü cü eyledüm. Meymünlaruñ dübürinden ve uyuz bâr-girlerüñ yağırından ğayrı ḥâṭıra gelmedi ammâ anlar daḥı bîmüy olmağıla sîne-yi orman-nümün-ı ğırbâl-nümâyişüñe muvâfiḳ düşmedi. 'Âḳıbet kenîf sâhalarında çukur yirlerde müctemi' olmuş çirk-âb-ı bed-büy-yı müte'affinden ğayrı⁵² müşâbih bulamadum. Ammâ ol daḥı çend rüz te'şîr-i âftâb ile kâbil-i taḥîr yâḥud âmîziş-i âb⁵³ ile pâk⁵⁴ olup lâkin senüñ sîne-yi murdâr-ı mâder-zâduñ âteş-i düzaḥ ile bile ṭahâret kabûl itmeyeceğın⁵⁵ mülâḥaza ol teşbihe daḥı mâni' olmuştur. Ammâ saña mızrâḳ ḥavâle iden şeh-bâz *kendüsi zîr ü zeber oldı* didüğüñe nev'an i'timâd câyizdür. Zîrâ senüñ çihre-yi şüm u nâmübâreküñi⁵⁶ gören o ḳadarca ğaltân olmağıla ḥalâş oldığına hezâr şükrlere eylesün.

Lâkin bunlardan müşkil bir belâya daḥı düş oldum ki sizden ketm itsem de bîvefâlıḳ itmiş oluram taḥrîr itsem ḥicâb iderem. Lâkin şart-ı maḥabbet yine ketm itmeyüp hezâr şerm ü ḥicâb ile taḥrîr itmekdür. Benüm efendim! Güzeller nâm menzilde şabâḥa ḳarîb⁵⁷ kendü ḥ'âbgâhumda hezâr nâz u şîve ile mış mış uyuriken ruḳabâñuzdan biri şavşa-kârlıḳ hevesiyile câme-ḥ'âbuma duḥûl idüp⁵⁸ gülistân-ı cemâlümden büse-çîn⁵⁹ olup kâr-ı ma'ḥûdî mübâşerete dest-dırâz olmuştiken yine teveccüh-i derünuñuz berekâtıyla ḥ'âbgâhumdan⁶⁰ bîdâr olup mezbûra⁶¹ leked-küb-ı pây-ı istiğnâ olmuştur.

Bu maḳûle ef'al-i mekrûhe-yi ḳay-engîzüñ ketmi ve ifşâsı daḥı birbirinden efzün mel'anet ü ḥabâset oldığı zâhirdür. Ammâ cenâb-ı Ḥaḳ

⁵⁰ mücellâ S: -MK

⁵¹ bu ta'bir M: o ta'bir K, -S

⁵² ğayrı K: -MS

⁵³ âmîziş-i âb M: âmîziş S, -K

⁵⁴ pâk S: ḳâbil-i taḥîr M, -K

⁵⁵ ṭahâret kabûl itmeyeceğın S: kabûl-i ṭahâret itmeyeceğın M, kâbil-i taḥîr olmayacağıın K

⁵⁶ şüm u nâmübâreküñi M: nâmübâreküñi S, şüm u nâpâküñi K

⁵⁷ ḳarîb MS: ḳarşu K

⁵⁸ girüp MK: duḥûl idüp S

⁵⁹ büse-çîn olup MK: büse alup S

⁶⁰ yine teveccüh-i derünuñuz berekâtıyla ḥ'âbgâhumdan S: yine teveccüh-i derünuñuz berekâtıyla ḥ'âbgâhumdan ḥ'âbdan M, ḥ'âbumdan K

⁶¹ mezbûra SK: -M

mesâmi'-i müslimîni bu ma'küle ta'birât-ı fâhişeden hıfz eyleye n'olaydı.⁶² Cenâb-ı Haq yalınız bize degül seni tamâm-ı dünyâya⁶³ bîvefâ idüp bir sâ'at mu'addem cân-ı habîşüni zebâniyân-ı siyâsetgerân-ı dūzahıla hem-âgüş ve cîfe-yi bed-reng-i bedenüni zîr-i lihâf-ı hâkde tu'me-yi mâr u müş eyleye. Bu mu'amele-yi çirkîn Güzeller menziline muşâdif olduğı ordu-yı mu'askerde olan⁶⁴ sâyir güzellere nisbetile güzel ammâ senüñ çihre-yi sergîn-endüduña nisbetile ba'de'l-yevm ismi Çirkinler menzili olup şe'âmet-i çihre-yi murdâruñ⁶⁵ ol menzile dağı sirâyet ve tağyîr-i ism ü şöhret itdüğü mu'karrerdür. Gelelüm⁶⁶ *mişmiş uyurken* ta'birine hayfâ vü dirîgâ ki senüñ bîni-yi nâmevzün ve dehân-ı künde büyük kâlıbına şâyân ola ol ta'bir-i nâzenîni sârbânlaruñ çizmesi koncından bedter olan senüñ burnuñuñ deliklerine ve şarımsak hâveninden künde bedter olan⁶⁷ ağzına ıtlâk itmenüñ 'ayniyıla sehven kenîf sūrâhına altun düşürmekden aşlâ farkı yokdur⁶⁸ senüñ uyumağüñ tamâm hâ'-i hınzîrî⁶⁹ ile hōr hōr belki⁷⁰ gāvğâ-yı kilâb-ı lâşe-h'vâr gibi hır hır olmağdan şoñra kime lâyık olur. Mîşezârda⁷¹ olan şadâ-yı hârharân-ı neccârân senüñ h'vâbuña nisbet zarfa-yı dil-berân kadar mevzün olduğına senüñ bıyıklarüñ dağı iki şâhiddür. *Ru'kabânîuzdan biri* 'ibâreti ne'uzu billâhi minzâlik⁷² bir vechile hazm olunur ta'bir degüldür. Behey mekrüh u bed-likâ küh-ı Kâfuñ 'ifritlerinden ve zindân-ı Süleymânüñ guhrâblarından ve cânî bin cânnuñ segbânlarından saña tenezzül idüp meyl itmiş bulunur mı ki benî-Âdem ol çihre-yi gırbâl-mişâlüne meyl eyleye. *Câme-h'vâbum*⁷³ ta'birine dağı efsüs u dirîg⁷⁴ ki köpek yatağı ayı ini ve kara cân-âver deliği kimüñ içündür. Anlar bile senüñ yatağüña⁷⁵ nisbet olduğıni işitseler ba'de'l-yevm hâne-bîzâr olup zârürî ihtiyâr-ı 'uzlet idecekleri emri-

⁶² cenâb-ı Haq mesâmi'-i müslimîni bu ma'küle ta'birât-ı fâhişeden hıfz eyleye n'olaydı MK: -S

⁶³ seni tamâm-ı dünyâya S: dünyâya seni M, cümle dünyâya seni K

⁶⁴ ordu-yı mu'askerde olan M: ordu-yı 'askerde olan S, -K

⁶⁵ murdâruñ SK: murdâr-ı mâder-zâduñ M

⁶⁶ gelelüm SK: -M

⁶⁷ senüñ burnuñuñ deliklerine ve şarımsak hâveninden künde bedter olan MK: -S

⁶⁸ yokdur SK: olmayup M

⁶⁹ hâ'-i hınzîrî S: hâ'-i hınzîr M, h'vâb-ı hınzîrî K

⁷⁰ belki SK: hōrlamağa ve M

⁷¹ mîşezârda S: pîşezârlarda MK

⁷² billâhi minzâlik MK: billâh S

⁷³ câme-h'vâbum K: câme-h'vâbuñ MS

⁷⁴ u dirîg MK: -S

⁷⁵ yatağüña SK: -M

muqarrer ü⁷⁶ muhaqqakdur. *Gülistân-ı cemâlünden büse-çîn olmak* 'ibâretinüñ dağı hâline vâ-hayfâ ve vâ-veylâ! Ormanistân-ı rîş ü burût ve 'aynu'l-kaţrân-ı dîde ve çengelistân-ı fonda-müjgânuñ adın *gülistân-ı cemâl* komanuñ da'vâcısı yalıñız ben degül cümle aşhâb-ı suhan ve hûbân-ı gül-çihre-yi nâzük-beden olmağıla bu ta'birüñ hûn-ı nâhaqqına giren maḥdümü cenâb-ı Haqq anlaruñ inkisârından hıfz eyleye. Bu ta'bir-i dil-pezirüñ⁷⁷ lafz u ma'nâsından ve teşbîh ü isti'âresinden şermende olmayup irtikâb-ı taḥrîr eyledigi maḥall-i ta'accüb ü istiğrâbdur. Tecâvezallâhu 'anseyyi'âtihi. İki düm-i ḥurûs-ı kûh-âlüddan bed-nümâyendeter olan qaşlaruñ ve Barût Köprisinüñ kemerlerinden saht u bed-nümâ⁷⁸ olan bıyıklarunuñ ve Şıçan Ovasınuñ tarlasından numüne olan çihreñüñ ve Şâh-mârân Qal'asınuñ zindânından⁷⁹ nişân viren ağzuñuñ ol gözi kızarmış muğlim-i rû-siyâh 'acabâ neresinden büse-çîn olmağ gerekdür. Bu şıfatlarla muttaşif olan çihre-yi murdâruñdan büse-çîn olmağı ser-hânedecâset yalamağa meşkı geçmiş köpeklerden gayrı irtikâb itmek nâmuḥtemeldür. *Leked-küb-ı pây-ı istiğnâ* didüğüñ zâhir eşek depmesinüñ iştilâhîsi olmağ gerekdür. Ve *şavşa-kârlıḡ hevesiyile kâr-ı ma'ḥûdî mübâşerete dest-dırâz oldı* didüğüñ nev'an i'timâda qarîbdür⁸⁰ zîrâ 'âlemde ne eşek siken gidiler vardır⁸¹. Tâyife-yi çingâne eyüleri ve yehûd-ı⁸² Mısr timsâhı taşarruf itdüklerine şimdi i'timâd eyledüm. Tekâzâ-yı galeyân-ı şehvetile ihtimâldür bir ḥar-nihâd u bed-nijâd irtikâb itmiş ola. Ammâ anı dağı 'aql bir vechile tecvîz itmez zîrâ ne kadar ḥayvânât-ı berrî vü baḥrî ve ḥimâr-ı ünsî vü vaḥşî ve sibâ' u behâyim var ise cümlesi senüñ çihre-yi bînûruñdan müstaḥsen ve kıyâfetüñden mevzûn oldığı cây-ı kıl ü kâl degüldür. Bir şahşuñ ne kadar dîk-i şehveti galeyân ve tennûr-ı iştiḥâsı fûrûzân⁸³ eylese senüñ bürüdet-i sîmâ-yı zemherîrâneñi taḥayyül itdüğü sâ'at cereyân-ı şehvetine mâye-yi incimâd belki ba'de'l-yevm mādde-yi recüliyyetden sâkiṡ ve maḥrûm-ı evlâd olacağı muhaqqakdur.

*Egerçi bu taḥrîrâtdan âteş-i iştiyâkuñuz her ne kadar germ olursa da*⁸⁴

Bu taḥrîrâtdan âteş-i gâzâbdan gayrı germ yokdur.

⁷⁶ muqarrer ü M: -SK

⁷⁷ ta'bir-i dil-pezirüñ MK: ta'birüñ S

⁷⁸ saht u bed-nümâ K: müte'affin MS

⁷⁹ numüne olan çihreñüñ ve Şâh-mârân Qal'asınuñ zindânından SK: -M

⁸⁰ nev'an i'timâda qarîbdür S: nev'an i'tiḡâda qarîbdür M, nev'a-mâ i'timâdı câyizdür K

⁸¹ 'âlemde ne eşek siken gidiler vardır MK: -S

⁸² yehûd-ı MS: fellâḡ-ı K

⁸³ ve tennûr-ı iştiḡâsı fûrûzân K: ve tennûr-ı şehvet iştiḡâyâ feverân M, -S

⁸⁴ egerçi bu taḥrîrâtdan âteş-i iştiyâkuñuz her ne kadar germ olursa da SK: -M

*Yine 'arız-ı tâbnâkimüz hayâl itdükde tesellî bulmañuz muqarredür.*⁸⁵

Eger kendüñ mu'tâda muhâlif maq'ad-ı mel'ûnuñ tarafından rü'yâda şüret-i bâz-gün üzre müsta'mel olduñ ise hey derdmend senüñ hayâlündür yoħsa bunda dil-berân-ı mevzûn-ı bîşumâr var iken şeytân gibi harîf ü zarîf 'âlem-i rü'yâda bir şürete temessül itdüğü şüretde hâşâ ki senüñ gibi kabîh-manzarı taşarruf itmege irtikâb eyleye. Hele İblîs bile zırafâ-yı 'âlemüñ havf-ı i'tirâzından bu neng ü 'arî kabûl itmek ihtimâli yoħdur.⁸⁶ El-ħamdu lillâh senüñ çihre-yi mekrûhuñdan⁸⁷ halâş olduğumuz şükranesi dâyire-yi âşafîde olan ahibbâmuñun firâkına daħı ser-mâye-yi tesellî olmadadır. Zahr-ı mektûbda olan mühr-i ğarîbü'r-resm-i 'acîbü'l-ħaṭṭuñ Kerkük ğurîstânında bulunan seng-i mezâr naqşından ve ħarmanlar üzerine başılan taħta resmi ve taḡgâsı⁸⁸ ve Eflâk ve Boĝdan kapu ketħudâlarınıñ deyn-i temessüklerinde olan mührden ve necâsetile âlûde olmuş pençe-yi kilâbuñ zemîn üzre başduğı naqşdan⁸⁹ ve kilîsâ dîvârlarında zimmîlerüñ kızıl yumurta boyasıyla pençeleri resminden farkı ma'lûm degül tamâm içinde olan erħâm u ħurûf çihre-yi bînûruñuñ kâlîbına başılmış⁹⁰ t̄abaķa'n-na'ı bi'n-na'ı olduĝına ta'accüb olunmuşdur. Seyr idenler kimi uyuz bâr-ĝirüñ şaĝrısında olan dâĝdur ve kimi Kerkük oduncularınıñ eşeginüñ yaĝrıdır ve kimi daħı birkaç it sikine ve yâħud eşek sikine yapışmış arı lâşeleridür⁹¹ diyü ħükm idüp lâkin 'âķıbet bu gönderdüĝüñ mektûb şuhûd-ı zür ile işbât olunmuş ħuccet-i müzevvere olmaĝıla berîn-i⁹² varaķada dâĝ teşhîr olunmuşdur ve bunuñ üzerine olduĝuñ⁹³ imzâ itmişlerdür. Ey mekrûh-ı bed-sirişt! Saña ne ĝüne bed-du'â ideyüm ki senüñ sirâyet ü şe'âmetüñden nâşî itdüĝüñ ħıdemât-ı şıķlet-âmîzlerüñ ħikâyesi fażîletlü monlâ efendi ve 'izzetlü muħaşşıl aĝa lisânından sa'âdetlü ve devletlü muħâfîz-ı Ĥaleb 'Abdî Paşa ħazretlerinüñ

⁸⁵ yine 'arız-ı tâbnâkimüz hayâl itdükde tesellî bulmañuz muqarredür SK: -M

⁸⁶ eger kendüñ mu'tâda muhâlif maq'ad-ı mel'ûnuñ tarafından rü'yâda şüret-i bâz-gün üzre müsta'mel olduñ ise hey derdmend senüñ hayâlündür yoħsa bunda dilberân-ı mevzûn-ı bîşumâr var iken şeytân gibi harîf ü zarîf 'âlem-i rü'yâda bir şürete temessül itdüğü şüretde hâşâ ki senüñ gibi kabîh-manzarı taşarruf itmege irtikâb eyleye hele İblîs bile zırafâ-yı 'âlemüñ havf-ı i'tirâzından bu neng ü 'arî kabûl itmek ihtimâli yoħdur. MK: -S

⁸⁷ çihre-yi mekrûhuñdan MS: gibi necis bârân-zededen K

⁸⁸ başılan taħta resmi ve taḡgâsı K: başılan taħtaya resm ü taḡgâdan M, taħta taḡgâdan S

⁸⁹ ve necâsetile âlûde olmuş pençe-yi kilâbuñ zemîn üzre başduğı naqşdan MK: -S

⁹⁰ farkı ma'lûm degül tamâm içinde olan erħâm u ħurûf çihre-yi bînûruñuñ kâlîbına başılmış SK: -M

⁹¹ ve kimi daħı birkaç it sikine ve yâħud eşek sikine yapışmış arı lâşeleridür K: ve kimi daħı birkaç at siñeginüñ yâħud eşek derisinüñ yapışmış lâşeleridür M, -S

⁹² berîn-i K: سپارين M, سپدين S

⁹³ olunmuşdur ve bunuñ üzerine olduĝuñ K: olunmuşdur ve bunuñ üzerine M, olduĝuñ S

meclis-i şeriflerinde dağı müzâkere olunmağıla senden biñ beter iki kibrîti bıyıklu zebânî cehennem kıyâfetli⁹⁴ gül-i beyâbânî şüretli dîv-peyker şahş hıdmetümüzde bîşabr u şekîb saña rakîb olmışlardır. Egerçi köpek murdâr gitdüñ ammâ yirüñi boş koymaduñ. Birden beter ikisi zühür eyledi ammâ anlaruñ yanında fîle nisbetile deve ve hınzîre nazarıla ayu kadar nev'an insâna yakîn olmağ ihtimâlüñ vardır ammâ *la'net beher se* ta'bîri üçüñüze dağı erzânîdür. Eger 'âr u ğayretüñ var ise ol tarafda kahruñdan çatlayup helâk olursın ve bu tarafda olan yeñi 'aşıklarumuz dağı âteş-i 'ışkumuza taħammül idemeyüp anlar dağı qarîben helâk⁹⁵ olurlar ise üçüñüzden birden ğalâş olmuş oluruz. Ni'me'l-mağlûb ve ni'me'l-me'mûl ve ni'me'l-mes'ûl⁹⁶. Bâkî bir ğün muğaddem ser-niğün-ı dergeh-i Yezdân bād biRabbi'l-'ibād⁹⁷. Mine'l-faķîr Yūsuf Nâbî.⁹⁸

Sonuç

Görüldüğü gibi şerh, sadece metni anlama, anlatma ve yorumlama niyetiyle yapılmaz; bir metinden hareketle, iç dökme, duygu ve düşünceleri açma aracı olarak da kabul edilebilir. Nâbî'nin bu şekli şerhle amacı, sadece İbrâhim Paşa'ya şaka yollu, mizahî ve hezlâmîz bir üslûpla mesajını iletmek; duygu ve düşüncelerini ortaya koyarak şerh etmektir. Nâbî bunu yaparken sanatkârâne nesir üslûbunu kullanmıştır; öyle ki, meşrûh metnin değil de bu şerh metninin bazı yerleri şerh edilmeye muhtaçtır. Sonuçta bu mektup şerhi “duygu ve düşüncelerin şerhi” şeklinde tavsif ve tasnif edilebilir.

Nâbî'nin, bazıları gulâmcılık izleri de taşıyan mizahî sohbetlerini ve yazışmalarını erkek mahfillerinde dostları arasında yaptığı anlaşılmaktadır. Dîvân edebiyatındaki manzum ve mensur mizahî metinlerin ilmî usûllerle ortaya çıkarılması, tarihsel gelişimi içinde Osmanlı sosyal hayatı ve toplumsal şuuraltının bu özel ve hassas alanlarının sağlıklı bir şekilde incelenebilmesi için elzem görünmektedir.

⁹⁴ cehennem kıyâfetli MK: sıfatlı S

⁹⁵ helâk MS: sūzân-ı belâ K

⁹⁶ ni'me'l-mağlûb ve ni'me'l-me'mûl ve ni'me'l-mes'ûl K: -MS

⁹⁷ biRabbi'l-'ibād K: fehuve'l-murād M, -S

⁹⁸ mine'l-faķîr Yūsuf Nâbî S: -MK

KAYNAKÇA

- BİLKAN, Ali Fuat (1995), "Nâbî'nin Sanat Çevresi ve Sanatçı Dostları", *Yedi İklim*, (65): 62-69.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Dîvânı I-II*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- DAĞLAR, Abdülkadir (2007), "Hacı İbrâhim Efendi'nin 'Şerh-i Belâgat'ı (Metin)", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, II (4): 321-370.
- ÇAPAN, Pervin (2005), *Muṣṭafa Şafâî Efendi, Tezkire-i Şafâî (Nuḥbetü'l-Âşâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İNCE, Adnan (2005), *Sâlim Efendi, Tezkiretü's-Şuarâ*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- KAPLAN, Mahmut (2008a), *Hayriyye-i Nâbî*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- KAPLAN, Mahmut (2008b), "Nâbî'nin Mizah Anlayışı", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'ın Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu 27-28 Mayıs 2008 (Bildiriler)*, İstanbul.
- KARAHAN, Abdülkadir (2006), "Nâbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXX11: 258-260.
- KORTANTAMER, Tunca (2007), *Temmuzda Kar Satmak*, (haz. Fatih Ülken-Şerife Yalçınkaya), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- KORTANTAMER, Tunca (1991), "Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu", *Osmanlı Araştırmaları*, XI: 215-228.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1989), "Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi (hezl ve hecv)", *TDAY-Belleten*, (1970): 37-45.
- Mecmû'a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No: 3828, 29b-35a.
- Mecmû'a*, Ankara Millî Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, No: 06 Hk 25/3, 83b-88a.
- Nâbî, *Münşe'ât*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No: 2174, 88b-91b.
- Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmanî*, (haz. Seyit Ali Kahraman-Nuri Akbayar), I-VI, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- MENGİ, Mine (2000), *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şeyhî Mehmed Efendi (1989), *Vekayü'l-Fudalâ I-III*, (haz. Abdülkadir Özcan, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, III-IV), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ÜN, Cumhur (2008), "Nâbî'nin Bir Latifesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (1): 241-258.

